

***Dr. hist.* profesorei Vitai Zelčeī jubilejas gadā**

2025. gadā svinam jubileju vēsturniecei Latvijas Universitātes (LU) Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes Komunikācijas un informācijas nodaļas profesorei Vitai Zelčeī. Dzimusi Lietuvas pierobežā Kurmenē pie Mēmeles upes, vēsturnieces izglītību ieguvusi LU Vēstures un filozofijas fakultātē, papildinājusi prasmes Vācijas un ASV universitātēs. Viņa ir mācījusi vēsturi skolā, strādājusi Latvijas vēstures institūtā un Latvijas Valsts vēstures arhīvā, bet visilgāk un joprojām viņas darbavieta ir Latvijas Universitāte. Profesore Vita Zelče ir LU studiju virziena "Informācijas un komunikācijas zinātne" vadītāja, Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes maģistra studiju programmas "Komunikācijas zinātne" direktore un Sociālo un politisko pētījumu institūta vadošā pētniece. Viņa arī vada Ekonomikas un sociālo zinātņu fakultātes domes darbu.

Vita Zelče akadēmiskajās aprindās pazīstama kā daudzveidīgu pētniecības projektu vadītāja, rakstu autore prestižos starptautiskos zinātniskos izdevumos, vairāku fundamentālu grāmatu autore, zinātnisko konferenču organizētāja un izcila pētniecības kopdarbu zinātniskā redaktore. Publiskajā telpā un sabiedrībā profesori vairāk pazīst pēc viņas bieži sniegtajām intervijām Latvijas medijos, līdzdalības diskusijās par pretrunīgiem un diskutabliem

Foto: Toms Grīnbergs

vēstures un kolektīvās atmiņas jautājumiem, kā arī pēc viņas lekcijām skolotāju, bibliotekāru un citās auditorijās.

Vienkāršotā izpratnē vēsture ir zinātne par pagātņi. Pagātne un pagājis ir vienas saknes vārdi. Vēsture pēta to, kas jau ir pagājis, bet par ko saglabājušās liecības arhīvos, medijos, literatūrā, atmiņā. Vēsturnieks izjūt laiku profesionāli, asāk par citiem apzinoties, ka ikviens tagadnes mirklis pārtop par pagātņi. Kādreiz, kad profesores vadītā konferencē par medijpratību un atmiņas institūcijām ieskanējās neizslēgta telefona balss, vadītājas lūgumam to izslēgt, lai saruna nekļūtu publiska, sekoja piebilde: "Lai gan tas ir interesanti, noderēs kādreiz vēsturē."

Par vēsturnieces profesionāliem principiem atzīstams patiesums un godīgums.

Bez pamatīgas datu izpētes nav iegūstams patiess un uzticams priekšstats par pagājušo laiku. Vēsturei jābalstās faktos, nevis patvaļīgos pieņēmumos. Taču jautājumus uzdod tagadnē dzīvojošs un domājošs cilvēks. Pašsaprotams šķiet vācu filozofa Martina Heidegera izteikums, ka vēsturei var piešķirt nozīmi tikai tagadnes skatījumā.

To, ka atbildes uz jautājumiem nedrīkst būt patvaļīgas, apliecina gan Vitas Zelčes pētījumi, gan viņas prasības topošajiem bakalauriem, maģistriem, doktorantiem un pētniecības projektu autoriem.

Vitas Zelčes akadēmiskais darbs sākotnēji bija koncentrēts 19. gadsimta problemātikā. 1994. gadā aizstāvētais promocijas darbs par latviešu avižniecības sākumiem vēlāk jau pārstrādātā versijā iznāca grāmatā "Latviešu avižniecība: laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā, 1822–1865" (2009). Profesors Gvido Straube recenzijā par grāmatu piezīmējis, ka "jau pavirša grāmatas pāršķirstīšana liecina, ka atkal autore ir meklējusi jaunas pieejas un risinājumus savu pētniecības rezultātu piedāvāšanai sabiedrībai" (Straube 2009: 178). Straubes minētais "atkal", mūsaprāt, ir tas, ko no Vitas Zelčes darbiem, intervijām vai publiskām uzstāšanās arī gaidām.

Pateicoties profesorei, Latvijas vēstures metanaratīvs ir papildināts ar jaunām tēmām, kas iepriekš šķitušas nesvarīgas un maznozīmīgas. Maskulīnās vēstures dominanci pagājušā gadsimta beigās mainījuši viņas feminisma un dzimtes studiju pētījumi. Ir tapusi grāmata "Nezināmā: Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē" (2002). "Nezināmā" ir latviešu sieviešu vēstures pamats, ne tikai ņemot vērā

hronoloģisko ietvaru, bet arī tematisko ievirzi. Grāmata nav tikai tā laika elites sievu, māšu, meitu portretējums, bet skar arī sociāli marginalizēto sieviešu problemātiku. Īpašās sociālās grupas pētījums 2005. gadā izvērstis kopā ar Vinetu Sprugaini sagatavotā grāmatā "Marginālās jeb 1376. fonds". Lai arī grāmata ir iznākusi kā avotu krājums, kurā lasītājam tiek pavērts skats uz prostitūcijas fenomenu Rīgā starpkaru Latvijā, tomēr lielu daļu no tās autore veltījušas, lai izprastu gan laiku, gan vidi un sabiedrību, kurā sievietes iztiku pelnījušas ar prostitūciju.

Vita Zelče ir hibrīdlaika, transformāciju un mobilā/digitālā laikmeta līdzdzīvotāja un līdzvērotāja. Mēs varam teikt, ka šī jaunā sociālo un tehnoloģisko pārvērtību laika attiecību veidošana ar pagātņi viņu mudinājusi pievērsties arī kolektīvās atmiņas un tās traumu pētniecībai. Savulaik viņas vadībā īstenotais projekts "Latvijas sociālā atmiņa un identitāte" atzīstams par nopietnu pienesumu akadēmiskajā vidē, aizsākot kolektīvās atmiņas pētniecības virzienu, ko mūsdienās jau uztveram kā pašsaprotamu. Vēsture nebeidzas tur, kur kāds tai novilcis robežu, tā turpinās tik ilgi, kamēr šo pagātņi lietojam, to pārdzīvojot, analizējot, interpretējot un iekļaujot tagadnes sociālajā ekosistēmā. Vēstures lietojums neko daudz par pašu pagātņi, ko mēs neesam spējīgi mainīt, nepasaka, bet tas liecina par mums šodien, par tām nozīmēm, ko mēs piešķiram pagājušiem laikiem, notikumiem un cilvēkiem. Projekta ietvaros tapušas grāmatas "Pēdējais karš: atmiņas un traumas komunikācija" (2010), "Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs" (2011) u. c. Kolektīvās atmiņas projekts

daudziem tagad atzītiem pētniekiem kalpojīs par tramplīnu viņu akadēmiskajā karjerā.

Svarīga bija ne tikai pašu kultūras traumu izpēte, bet arī komunikācija ar sabiedrību. 2012. gadā izdota grāmata "(Divas) puses" (kopā ar Uldi Neiburgu), kurā apkopotas sešas divu armiju karavīru – leģionāru un sarkanarmiešu – dienasgrāmatas. Popularitāti iemantojusi grāmata ar Volhovas purva ainavu un laipu pār to uz vāka tulkota krievu un angļu valodā, izdota audio variantā un kalpo par nozīmīgu Otrā pasaules kara atmiņas glabātāju. Tāpat, paplašinot mūsu atmiņas horizontu, Vita Zelče bijusi iniciatore latviešu rakstnieces Veras Kacenas autobiogrāfisko romānu "Kājāmgājējs karā" (2012) un "Balle beidzās pusnaktī" (2013) izdošanā, kas parādīja ne tikai karu no sievietes skatpunkta, bet arī aktualizēja daudzus citus kara interpretācijas jautājumus.

Latvijas kolektīvā atmiņa, protams, nav tikai Otrais pasaules karš un okupācijas režīmu nodarītās traumas, tāpēc Vita Zelče ir pievērsusies arī svētku, rituālu, pastkaršu, fotogrāfiju un citu vēstures avotu pētniecībai, skatot to kolektīvās atmiņas perspektīvā. Studentu iepazīstināšana ar muzejiem, bibliotēkām, latviešu kapu kultūru, tikšanās ar dzīvajiem Latvijas vēstures veidotājiem – Latvijas Tautas frontes līderi Daini Īvānu, kinorežisoru Jāni Streiču un daudziem citiem – ir atmiņas saglabāšana un stiprināšana.

Vēsture nav domāta tikai grāmatplauktiem un akadēmiskiem sējumiem tajos. Tā attaisno sevi komunikācijā ar sabiedrību, to izglītojot un veidojot nacionālo un pilsonisko piederību savai zemei un

valstij. Profesores pārliecība, ka stipras valsts nosacījums ir stipra pašapziņa un identitāte, vadījusi viņas pētījumus par Krišjāni Valdemāru, latviešu aviāniecību un daudziem latviešu literātiem. Mainot padomju laika paradigmas par 15. maija Latviju, sniegtas mūsdienīgas atbildes uz Māra Zandera jautājumiem par latviešu autoritārisma īpatnībām grāmatā "Ulmaņlaiki. Latvju autoritārisma īpatnības" (2024). Diktatūras un totalitārisma apzīmējumi, kā arī šķiru cīņas marksistiskais skatījums aizstāts ar Kārļa Ulmaņa autoritārisma ieguvumu un zaudējumu profesionālu analīzi.

Vita Zelče vienmēr ir centusies izpētē iesaistīt arī savus studentus. Viņas pašas dibinātie rakstu krājumi "Domino" un "Agora" ir ļāvuši vienā izdevumā iekļaut un apvienot gan atzītus zinātniekus, gan pētniecības sākumposmā ievadītos studentus, sniedzot impulsus tālāk turpināt pētniecisko darbu. To iezīmē arī zinātniskās redaktors vadībā izdotie rakstu krājumi, noslēdzot daudzus zinātniskās pētniecības projektus. Pēdējie – "Latvijas mediju vides daudzveidība" (2018), "Latvijas mediju ekoloģija 2020. gada pandēmijas krīzē" (2023) un tikko iznākusi "Latvijas radio 100. 100+ stāsti" (2025) – ir tikai daļa no garā zinātniskās redaktors pārdomāti veiktā darbu saraksta.

Vēsture pieļauj stiprināt vai vājināt nacionālo identitāti un pašapziņu. Professore pieder pašapziņas stiprinātājiem un apliecinātājiem: "Latviešiem – gan kā jaunai nācijai, gan kā nelabvēlīgu vēstures norišu un neģēlību ārdītai nācijai – nav tik vienkārši veidot racionālu pašvērtējumu. Mazvērtības, šaubu, nedrošības un baiļu klātbūtne ir visai bieža parādība. Latviešu

atmiņas kopienai ir nepieciešami pozitīvi, pašapliecinoši notikumi (kā 2013. gada Dziesmu un deju svētki), emocionāli, morāli spēcīgi un vienlaikus analītiski pašnarratīvi kultūrtelpā gan literatūras, gan kino un teātra, gan citos formātos,” uzskata Vita Zelče (Zelče 2014: 200). Nav ignorējama populārās kultūras līdzdalība, lai dzejā, dziesmās, teātra un kino stāstos par vēsturi veidotu nacionālo un pilsonisko apziņu. Vita Zelče pati ir talantīga sižetu veidotāja, lekcijas padarot par aizraujošiem un emocionāliem pagātnes stāstiem.

Kādā intervijā televīzijā, atbildot uz jautājumu par vēstures patiesību, profesore pievērš uzmanību vārdam “tiekšanās”:

pabeigta, pilnīga patiesība nav iespējama, tā ir tikai cēls ideāls, uz ko tiekties. Kā ikviens ideāls tā nav sasniedzama, tomēr godīga tiekšanās un nepārtraukta griba pēc iespējas pilnīgāk apgūt avotus un tos atbildīgi skaidrot un analizēt ir patiesības nosacījums.

Laikmeti mainās, un jauni jautājumi izaicina un izaicinās iepriekšējos priekšstatus. Turpinot profesores Vitas Zelčes domu par vēstures patiesības nepabeigtību un pievienojoties tai, nākas atzīt, ka mūsu vērtējums nenoslēdz, bet atstāj pārlicinoši plašu potenciālu lauku profesores darba radošam turpinājumam.

DOI: 10.35539/LTNC.2025.0058.14

Bibliogrāfija

- Kacena, Vera (2012). *Kājāmgājējs karā: latviešu kara stāsti*. [Red. Zelče, Vita; Zellis, Kaspars]. Rīga: Mansards.
- Kacena, Vera (2013). *Balle beidzās pusnaktī: latviešu kara stāsti*. [Red. Zelče, Vita; Zellis, Kaspars]. Rīga: Mansards.
- Kaprāns, Mārtiņš; Zelče, Vita (red.) (2010). *Pēdējais karš: atmiņas un traumas komunikācija*. Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts.
- Muižnieks, Nils; Zelče, Vita (red.) (2011). *Karojošā piemiņa: 16. marts un 9. maijs*. Rīga: Zinātne.
- Straube, Guido (2009). [Rec. grām.] Zelče V. Latviešu avižniecība. Laikraksti savā laikmetā un sabiedrībā. 1822–1865. – Rīga, 2009. – 488 lpp. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 4, 178.–181. lpp.
- Zelče, Vita; Zanders, Māris (2024). *Ulmaņlaiki. Latvju autoritārisma īpatnības*. Rīga: Aminori.
- Zelče, Vita; Neiburgs, Uldis (red.) (2011). *(Divas) puses: latviešu kara stāsti. Otrais pasaules karš karavīru dienasgrāmatās*. Rīga: Mansards.
- Zelče, Vita (2002). *Nezināmā: Latvijas sievietes 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas Arhīvistu biedrība.
- Zelče, Vita (2014). Latvijas iedzīvotāju sociālās atmiņas kopienas un identitāte. Rozenvalds, Juris; Zobena, Aija (red.). *Daudzveidīgās un mainīgās Latvijas identitātes*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 195.–206. lpp.
- Zelče, Vita (red.) (2018). *Latvijas mediju vides daudzveidība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Zelče, Vita (red.) (2025). *Latvijas Radio – 100. 100 + stāsti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Zelče, Vita; Lasmane, Skaidrīte; Zitmane, Marita (red.) (2023). *Latvijas mediju ekoloģija 2020. gada pandēmijas krīzē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.